

ДВЕ СРПСКЕ ПЛАШТАНИЦЕ ИЗ XIV СТОЛЕЋА У ХИЛАНДАРУ.

У ризници Хиландара чувају се две српске плаштанице из XIV столећа, и то: 1. *плаштаница скопског архиепископа Јована* и 2. *лесновска плаштаница*.

I.

Плаштаница скопског архиепископа Јована је једна од најстаријих сачуваних српских плаштаница, и можда је од ње старија само плаштаница Милутина Уреши у Крушедолу. О овој плаштаници, колико ми је познато, није до сада писано и позната је само малом броју хиландарских посетилаца. Н. П. Кондаков¹ је није видео у Хиландару, када у своме делу *Памятники христианского искусства на Аѳонѣ* не говори о њој, у коме иначе расправља о осталим светогорским плаштаницама, као и о плаштаницама Хиландара. Код нас је ову плаштаницу први споменуо Г. Др. Радослав Грујић у своме чланку *Скопска епархија*.¹ Ову плаштаницу нисам видео и пишем о њој по снимку из збирке снимака Његовог Величанства Краља Александра I, добивеном по највишем одобрењу ради искоришћавања у научне сврхе. На овој плаштаници имамо грчке сигнатуре, српскословенске богослужбене текстове, и српско-словенски и грчки посветни натпис. Плаштаница има натпис: **† НАДЪГРОБНОЕ РИДЯНИЕ**. Ово су речи из погребнога икоса: *Αὐτὸς μόνος ὑπάρχεις ἀθάνατος...*, који се завршује речима: *...ἐπιτάφιον θρῆνον ποιῶντες ὡδῆν, τὸ: Ἀλληλοῦτα*. Плаштаница има два поља, једно средње поље у средини плаштанице и друго поље које иде око средњег поља као широк руб. На средњем пољу лежи мртав наг Спаситељ Исус Христос — **ИЗ ХЗ**, затворених очију, дуге косе, која пада у увојцима на рамена. Није означено на чему лежи Спаситељ.

Око главе Спаситељ има нимб и крст у нимбу, а крст је украшен драгим камењем. Пошто нисам видео плаштанице, не могу говорити о начину њезине израде и боји свиле, али се на снимку види да су тело, коса и застирач преко средине тела израђени свиленим везом, а нимб и место на коме лежи Спаситељ извезени су златном или сребрном жицом. У угловима средњег поља у кружним сегментима су емблеми јеванђелиста са јеванђељем, а из сегмента излазе зраци. Изнад Спаситеља, на свили од које је начињена плаштаница, с једне стране извезена су између звезда два анђела са пеленама у рукама и плачу. Ова два анђела припадају небу. Њихове сигнатуре су **ἄγγελα κτ̄**. С друге стране изнад Спаситеља су три анђела у ђаконским стихарима и ораима и са рипидама у рукама. На рипидама су ликови шестокрилих серафима, а на ораима су извезене речи **αἰγιος**. Ови анђели кличу мртвоме Спаситељу **αἰγιος** и припадају земљи, одру Спаситељевог. Између последњих анђела извезене су звезде. Последњи анђели на скопској плаштаници слични су по своме положају онима на солунској плаштаници Богородице Панагуди, која се сада чува у Новом Византиском Музеју у

¹ Види *Сл. Станојевић*, Народна Енциклопедија, IV књ. С—Ш, стр. 161.

Сл. 1. — Плаштаница скопског архиепископа Јована.

Атини,² па и распоред и цртеж целогa средњегa поља скопске плаштанице сличан је распореду и цртежу споменути атинске плаштанице. Испод Спаситеља су многоочити херувими, крилати уплетени кругови са многим очима, на којима почива умрли Спаситељ као и на небу. Испод њих је извезен златном или сребрном жицом текст: †† Сѣмъ . Бже . сѣмъ . крѣпки сѣмъ вѣсѣмъртни помѣшн насъ †. Између средњегa поља и другогa поља које иде око целе плаштанице је узана трака, на којој су извезени ови текстови:

† Животъ въ гробѣ положише хѣ и аггелска воинства дивѣхъ се . съхоженни его славыи † (Статије, ст. 1).

† Основъ хѣ и ако лъвъ страшень на гробѣ †

† Несныге силы ѣдикише се страхомъ мртва е рещи (Статије, ст. 169).

† Црѣ спитъ и мѣлчнѣ вса зѣмла... съмовѣает³.

Поред ових текстова извезен је и овај посветни натпис:

Прѣкопрѣстолни скопѣски смѣрени ѿ дарѣ приношов моѣмоу живнодавцов.³

По другоме пољу које иде око средњегa поља, а рубом целе плаштанице, извезени су: а) два шестокрила серафима, б) четрнаест празника Господњих и Богородичиних и в) Божанска литургија.

а) Два шестокрила серафима држе у рукама рипиде и кличу непрестано: аггос.

б) Четрнаест празника приказани су везом према иконграфији половине четрнаестог века и имају грчке сигнатуре. Ове празнике нећемо описивати, само ћемо донети текстове и сигнатуре код ових празника:

1. Благовести — О ѣвангелисмѣс. Арханђел Гаврил има сигнатуру Архг... крилл. Поред Арханђела је текст: Харѣ ке харитомѣни о кс мта сѣ (Лук. 1,28), а поред Богородице: Ідѣ и дѣли кѣ гѣнито ми ката то рима соу к'апилаѣен ап аѣтис о аггелос (Лук. 1,38).

2. Рођење Исуса Христа — И Хѣ гѣннисѣс. Пастири — Оѣ пѣменѣс, Мази — оѣ мѣгѣи.

3. Срећење — ѣ ѣпапанти, са овим сигнатурама Іс Хѣ, Мр Θν, о дикаѣос ѣѣсѣф о мнистѣр, о аггос сѣмѣѣн о Θѣодѣхѣс, анна ѣ профн...

4. Крштење — И кѣптисѣс, сигнатуре Іс Хѣ, аггелос кѣ (3 пута).

5. Улазак у Јерусалим.

6. Распеће.

7. Анђео — Аггелос кѣ на гробу и Мироносице — ѣи моѣрофорѣи гѣнѣкѣс.

8. Силазак св. Духа — Пѣнтѣкѣсти.

9. Вакрс Лазарев.

10. Преображење — И мѣтаморфѣсѣс.

11. Вакрсење — И анастѣсѣс.

12. Вознесење —лиѣѣсѣс.

13. Рођење прѣсв. Богородице — И гѣнисѣс тѣ ѣкс.

14. Успење прѣсв. Богородице — И коѣмисѣс.

в) Божанствена литургија. На часном престолу је еванђеље, дискос, путир и свећњак, а са сваке стране престола служе св. литургију по четири светитеља архијереја, обучена у стихар, епитрахил, набедреник, фелон и омофор, изговарајући грчке текстове молитава са литургије, исписане на свицама које држе у рукама. С једне стране су св. Јован Златоусти, св. Атанасије, св. Кирило Александријски и један светитељ архијереј са нејасном сигнатуром. С друге стране су св. Василије Велики, св. Григорије Богослов, св. Григорије Ниски и један светитељ архијереј са нејасном сигнатуром. Око целе плаштанице иде руб са везеним орнаментом и крстовима у кружићима. Много извезених крстова имамо и између светитеља архијереја. У споменутом рубу доле је овај посветни грчки запис:

† Мнисеѣити кѣ тин ѣѣѣхѣн тѣ дѣѣѣѣ соу ѿ ѣрхѣнѣскопоу скопѣѣн. амин.

² Види о њој Н. П. Кондаковъ, Македонія, 138—142.

³ Види Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 9754.

Посветни записи на плаштаници дакле гласе: „Првпрестолни скопски смерни Јован дар приносим мојему жизнодавцу“ и „Помени Господѣ душу раба свога Јована архиепископа скопскога. Амин“.

Ко је овај првпрестолни скопски архиепископ Јован са плаштанице, рекао је г. Р. Грујић написавши ово: „Када је цар Душан на сабору у Скопљу 1346. године узвисио пећког архиепископа за патријарха, скопски је епископ постао митрополит, и пошто је био у престоници, добио је наслов првпрестолног митрополита. Из тога доба познат је само митрополит Јован (1346), који је даровао лепу везену плаштаницу манастиру Хиландару“.⁴ Г. Грујић је ово написао на основу хрисовуље цара Стефана Душана 1347—1350,⁵ којом утврђује и обдaruје манастир св. Арханђела, подигнут од деспота Јована Оливера у Леснову. Овде у овој повељи читамо: „И договорих се на збору са господином и оцем светог царства ми преосвећеним патријархом кир-Јоаникијем и са архиепископом охридским Николом, и са архиепископом скопским т. ј. митрополитом *кир-Јованом*“. Даље се у овој повељи између осталог још каже: „И по милости Божјој, како подигох краљевско достојанство на царство, архиепископију на патријаршију, и епископије на митрополитства, такође и подигосмо свечасну Скопију, часнога и славнога града Скопља Тројеручицу на *ѿрвойресѿолну* митрополију...“ Кир-Јован архиепископ-митрополит скопски са резиденцијом у манастиру пресв. Богородице Тројеручице у Скопљу из хрисовуље Душанове и првпрестолни архиепископ скопски Јован са ове плаштанице јесу једно те исто лице. Пошто се овај Јован могао писати као првпрестолни архиепископ скопски тек после уздигнућа скопске епископије на првпрестолну митрополију, које је било 1346. године, заједно са подигнућем краљевства на царство, архиепископије пећке на патријаршију, то можемо са сигурношћу датирати ову плаштаницу 1346. године (или можда нешто касније иза 1346. године, али не много касније, рецимо 1347—8). Нисмо мишљења да је ову плаштаницу скопски митрополит Јован даровао Хиландару, но држимо да је ову плаштаницу даровао Јован својој резиденцији пресв. Богородици Тројеручици, а када је ова 1392. године до темеља разорена од Турака, склоњена је у Хиландар.

Име овога скопскога архиепископа-митрополита Јована имамо забележено 1) на хрисовуљи цара Душана Ватопеду, писаној маја 1346 г., где иза царскога потписа читамо: *Διὰ τοῦ πρωτοδρόνου Σκοπίων μητροπολίτου ὑπερτίμου Ἰωάννου*;⁶ 2) у хрисовуљи цара Душана Есфигмену око 1346 г., у којој се тако исто потписао: *† Διὰ τοῦ πρωτοδρόνου Σκοπίων μητροπολίτου ὑπερτίμου Ἰωάννου*; 3) у хрисовуљи цара Душана манастиру Ксиропотаму 1346(?), на чијој полеђини стоји такође: *Διὰ τοῦ πρωτοδρόνου Σκοπ(ίων) μητροπολίτου ὑπερτίμου Ἰωάννου*.⁷

Поред тога што је ова скопска плаштаница једна од најстаријих сачуваних српских плаштаница, она је и највелелепнија, најбогатије и најраскошније израђена од свију српских плаштаница. Ово није плаштаница Великога Петка XVI столећа, но је ово плаштаница великога входа на литургији XIV столећа, када се велики вход на архијерејској литургији вршио са великом свечаношћу и када се на овом входу носила оваква плаштаница као што је скопска плаштаница, која нас враћа у време српскога царства 1346. године. Тада, у Скопљу, — у митрополијској цркви пресв. Богородице Тројеручице подигнутој од Милутина, у којој се чувала знаменита чудотворна икона Тројеручица, донесена од св. Саве из ман. св. Саве Освећенога у Палестини, — служио је на велики празник архијерејску литургију првпрестолни архиепископ скопски Јован, а ту је присутан био и цар Душан са царицом Јеленом, сином Урошем и

⁴ *Сл. Сѿанојевић*, Народна Енциклопедија, чланак г. Р. Грујића, Скопска епархија, књ. IV, стр. 161.

⁵ *Сѿојан Новаковић*, Законски споменици српских држава средњег века, 676.

⁶ Види *Сѿојан Новаковић*, Законски споменици, 567, 538.

⁷ *Д. Н. Анастасијевић*, Две Душанове грчке хрисовуље, Споменик Срп. Краљ. Акад. LV, 32—36. — Према приватном саопштењу Г. Грујић спрема расправицу о овом скопском архиепископу-митрополиту Јовану.

пратњом. — Долази велики вход на литургији... Кроз северне двери излази многобројни клир првопрестолне митрополије, који служи са митрополитом Јованом, и то прво свећеносци, па ђакони са кадионицама и Сионима-Јерусалимима, а последњи међу њима је архиђакон са св. диском. Поред архиђакона два ипођакона носе златне рипиде. Затим долазе многи презвитери са митром, омофором и крстовима у рукама, а последњи иза њих иде најстарији свештеник са св. путиром. И поред њега два ипођакона носе златне рипиде. И најпосле четири ђакона или презвитера носе на својим главама ову велику скопску плаштаницу, коју је скопски архиепископ Јован принео на дар своме жизнодавцу Исусу Христу са молитвом: † МѢСѢЦѢ ТѢМЪ ТѢМЪ ПѢСѢМЪ ТѢМЪ ДѢЛѢМЪ СѢМЪ АРХИЕПИСКОПѢ СКОПѢМЪ. Амин.

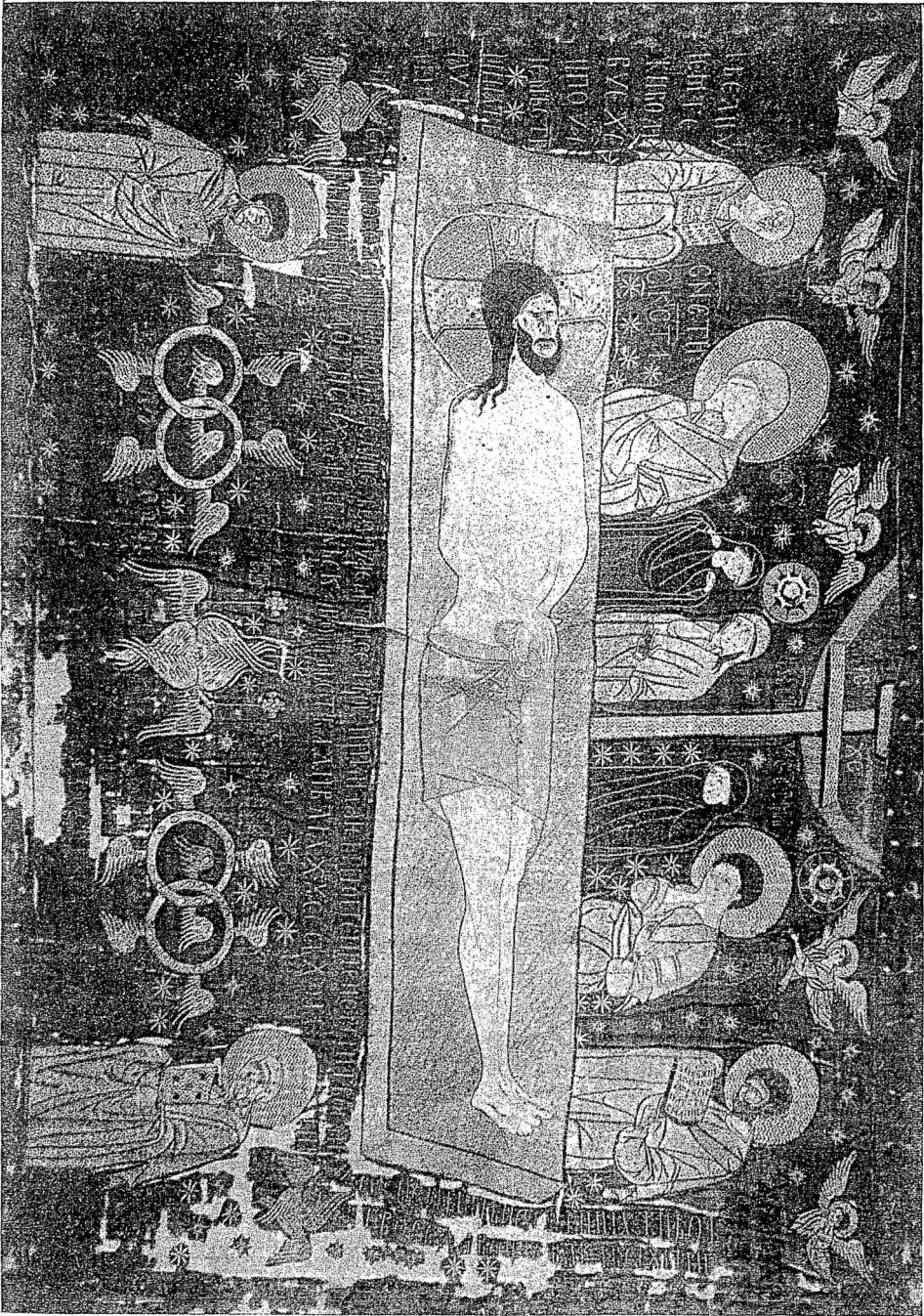
II.

Поред плаштанице скопскога архиепископа Јована чува се у Хиландару још једна српска плаштаница, о којој је до сада, колико ми је познато, писао само Н. П. Кондаковъ, Памятники христианскаго искусства на Аѳонѣ, 266—67, доневши на XLII табли и слику ове плаштанице. Кондаковъ истиче „высокое достоинство композицији... въ замѣчательной плаштаницѣ Хиландара XIV—XV вѣка и сербскаго происхожденія“, и даје кратак опис ове плаштанице у неколико редова. Пишемо о овој плаштаници по снимку Народнога Музеја, који и доносимо овде. Плаштаница је, каже Кондаков, начињена од свиле боје малине, и има сигнатуру Ђвѣти с крста, т. ј. Скидање с крста. Цртеж ове плаштанице је једноставан, веома леп, а распоред лица је пун симетрије. Спаситељ лежи у подножју крста као на средини камене плоче. Цртеж и положај Спаситељева тела сличан је ономе на плаштаници Богородице Панагуди.⁸ Да се означи да је Спаситељ тога часа скинут са крста, сигнатура Ђс Хс није стављена код главе Спаситељеве као обично, но код крста. Сигнатура крста је Крстъ Чстни. С обе стране крста, горе на плаштаници, лете пет плачућих анђела са убрусима, „прекраснога рисунка“ како каже Кондаковъ. Поред одра Спаситељева горе у допојасној фигури су пресвета Богородица, три Мироносице и св. Јован Богослов, млад. — Богородица (Мр) ђу скрхана болом, пригнуте и на десну руку подбочене главе, гледа тужно у Спаситеља. Три Мироносице пригнуте су главу од бола, а једна од њих бије се у прса. Јован Богослов има исто држање као и Богородица. У четири угла плаштанице су четири јеванђелиста са еванђељем у рукама; и то горе су св. Јован и св. Марко у допојасној фигури, са отвореним еванђељем у рукама, на којима се виде ови текстови: Ђа началъ вѣ слово и слово вѣ кз... Јов. I, 1), и Зачало еванг ѿ хва сѣа вѣже ѿкоже вѣстъ пис... (Мар. I, 1). Дакле Јован долази на плаштаници два пута, једанпут као младић поред одра, а други пут као еванђелист. Доле су св. Лука и св. Матеј у фигури до колена и држе затворена еванђеља. Од њихових сигнатура види се ѿстѡ (Лс)ка и ѿстѡ (Матеј). Између Марка и Матеја су многоочити херувими многоочи хрѡвими, два уплетена круга са многим очима и крилима, на којима се такође виде очи, и шестокрилати серафими — шѣтокрлѣ (ἑξαπτερίς). Између последњих иде посветни запис у три до четири реда, везен златном жицом. Око одра Спаситељева са стране извезени су ови литургички текстови:

† Величѣмъ те жизнодавецъ хѣ и почѣтемъ страдѣниа твоѣа чѣнаи и славное славиѣ пог(р)ебение: величѣмъ те и ѿ црѡв и почитѣмъ погребение и страдѣти твоѣи и мѣже сѣи ны изъ истѣбѣниа (Статије, ст. 3): животъ въ гробѣ положи се хѣ и анггѣлска воинства двѣахъ се съхождѣније твоѣе славиѣ (Статије, ст. 1): вѣка вѣхъ зри....

Посветни натпис на овој плаштаници између херувима и серафима прочитао је Кондаков само делимично (Памятн. христ. искусс. на Аѳонѣ,

⁸ Н. П. Кондаковъ, Македонія, 138—142.

Ст. 2. — Лесновска плаштаница.

стр. 267), а цео посветни натпис прочитао је Г. Др. Влад. Р. Петковић и објавио га је у својој књизи *Стишине*, стр. 18 овако: ГИ БѢ нашъ приѣми дары Авелови и Ногеви и Ароновы и Захарины и Самоиловы и всѣхъ стѣхъ твоихъ тако и отъ рѣкѣ мене грѣшнаго Іванъ прими се приношениѣ въ чѣсть и славѣ и воюю благоуханнѣ архистратига... (и ѿ)ца нашего Гаврила пѣстиножителѣ. Рѣка грѣшнаго Сиропѣла“. Г. Петковић додаје да је овај запис сасвим истрвен, да га је снимио на брзу руку и у великој хитњи, те по свој прилици да није у свему тачно преписан. Доиста вез натписа је испао и тек по трагу слова на избледелој свили поред њих једва се може прочитати натпис. На фотографији може се видети у натпису Иѡанъ (место ѡѡанъ) и овај ред речи:воноу благоуханнѣ и въ чѣсть и славѣ архистратига... Дакле, ову плаштаницу прилаже неки грешни Јован у част и славу архистратига... и оца нашега Гаврила пустиножителѣа.

Која је то црква архистратига... и оца Гаврила пустиножителѣа? Свакако Лесново, јер у запису лесновском од 1342⁹ манастир Лесново се назива манастир „великаго воѣводѣ вышнихъ силѣ архистратига Михаила, оу гроба преподобнаго отѣца Гаврила“. Дакле ово је лесновска плаштаница и у препису Г. Петковића празно место означено тачкама може се попунити *Михаила*, дакле архистратига (*Михаила* и ѿ)ца нашега Гаврила пѣстиножителѣа.

Текст овога натписа је реминисценција из молитве приношења у Василијевој литургији, где читамо: „ѿкоже прѣлазѣ сѣи ѡбелекы дары, нѡвѣкы жертвы, ѡбразѡмѣкы вселѡвѣдѣа, мѡвѣсѣвѣа и ѡбразѡмѣкы свѣщенства, ѡбразѡмѣкы мѡрѡмѣа (1 Цар. 7, 9 –10)..... сѣице и ѿ рѣкѣ насѣхъ грѣшныхъ примѣи дары сѣи,“ само у тексту литургије под дары разумеју се евхаристијски дарови, а у натпису плаштанице под „се приношениѣ“ мисли се, свакако, плаштаница. Ова плаштаница се приноси въ конѣ благоуханѣа (јектенија после Достојно на литургији) и у част и славу архистратига Михаила и оца Гаврила Лесновског пустиножителѣа. Сада је питање: Ко је овај грешни Јован из овога натписа? Да би се приближили одговору на ово питање, запитаћемо се прво, када је била потребна Леснову оваква велика плаштаница ради ношења на великом входу на литургији у цркви архистратига Михаила и пустиножителѣа Гаврила Лесновског? Према Кондакову плаштаница је из XIV или XV столећа. Тада се, како већ рекосмо, оваке плаштанице носиле за време великаго входу на литургији у катедралним црквама и великим манастирима. У споменутој хрисовуљи цара Душана манастиру Леснову 1347—50¹⁰ читамо, да кад је Душан подигао краљевство на царство, архиепископију пећку на патријаршију, скопску епископију на првопрестолну митрополију, а то је било 1346 године, тада је подигао и манастир св. Арханђела, задужбину деспота Јована Оливера „ѡтѣ игоумение на епископство, да ѿ въ областѣ и въ поменѣ првопрѣстолныхъ митрополиѣ тројероучице славнаго града Скопиѣа“. И даље се у овој повељи каже: „потраживши наѣосмо у тој области епископију морозвиждску, опустелу од многихъ година, и подложисмо је под епископију светихъ арханђелѣа у Злетову са селом Морозвиздом“. — У овој хрисовуљи још се каже да се лесновски епископ не може поставити без договора и пристанка ктитора Јована Оливера.

Дакле, једна оваква плаштаница била је потребна Леснову у време када је Лесново постало столица епископа, да би се велики вход у цркви архистратига Михаила, када служи епископ лесновски, вршио са великом свечаношћу, као што се у то време вршио и у Скопској Тројеручици. Дакле, оваква плаштаница била је потребна Леснову 1346. године. Није ми познато да ли се зна ко је био први лесновски епископ при подизању лесновске игуманије на епископију 1346 године. У записима Љуб. Стојановића бр. 75, спомиње се 1342 године као лесновски игуман Теодосије. Ако је овај Теодосије доживео 1346 годину, онда би он могао бити први лесновски епископ по уздизању лесновске игуманије на епископију. Према истим записима бр. 102

⁹ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 75.

¹⁰ Стојан Новаковић, Законски споменици, 676.

1353 године био је лесновски епископ Арсеније. Да ли је пак између Теодосија игумана лесновског и Арсенија епископа лесновског (1342—1353) још ко био игуман, односно епископ лесновски, или није, није ми познато.¹¹ Када је дакле Леснову била потребна оваква плаштаница 1346 године, то држим да је ова плаштаница из времена око 1346 године, а пошто је деспот Јован Оливер према речима записа бр. 75: „и всакими добротами украсивъ: сьсѣды златыми и сребрьными, покова великые икони серебромъ и златомъ, икоже нес(ть) лѣпо домъ Божи оукрашати“ снабдео лесновску цркву свима потребним утварима, сасудима, иконама и стварима за богослужење,¹² то држим да ју је снабдео и плаштаницом, да се ова носи у новој његовој задужбини и новој епископији св. Арханђела на великом входу на архијерејској литургији.

Према свему овоме, држим, да би „грешни Јован“ са ове плаштанице врло лако могао бити сам деспот Јован Оливер. У лесновском натпису (Записи бр. 71) стоји да је лесновска црква подигнута трудом „раба божия Ивана великаго ководе Оливера“, а на плаштаници да је принос само „грѣшного Ивана“. Разуме се, ово је само вероватна хипотеза, да је ово плаштаница Јована Оливера из 1346 године, а несумњиво је само то, да је ово лесновска плаштаница из 1346 г. До сада се она звала хиландарска плаштаница, а од сад треба да се зове лесновска плаштаница у Хиландару. Када и како је ова плаштаница пренесена из Леснова у Хиландар, није нам познато.

Српски црквени уметнички вез средњег века обогатили смо тако са два уметничка веза високе вредности, са две знамените плаштанице, од којих нам једна није била поближе позната, а друга нам је постала познатија.

Л. Мирковић.

¹¹ Пошто у Леснову имамо фреско-слике два прва злетовска епископа, од којих један има сигнатуру: Всесвѣщенни епископъ злет(овски) Арсени, а сигнатура другога је оштећена и гласи само: Всесвѣщенни епископъ злет., (име оштећено), то је игуман Теодосије свакако доживео 1345 годину и био први злетовски епископ у Леснову, а други је био Арсеније.

¹² Према поменутој Душановој хрисовуљи била је лесновска црква снабдевана: „сѣсоуди црьковными, великими и малыми.“

RÉSUMÉ.

Le Dr. Lazar Mirković, professeur à l'Université de Belgrade, parle de deux *plaštanicas* (epitaphios): 1° celle de l'archevêque de Skoplje Iovan, de 1346, et 2° celle de Lesnovo, de 1346 environ. Ces deux toiles brodées sont conservées dans le trésor du monastère de Hilandar; elles comptent parmi les plus anciennes *plaštanicas* serbes conservées et constituent un document important, pour l'histoire des icones serbes exécutées en broderie d'art.